

EWA MALINOWSKA

Uniwersytet Opolski

ORCID: 0000-0002-0783-0029

Profesor Stanisław Gajda (1945–2022)

23 listopada 2022 roku odszedł od nas Profesor Stanisław Gajda – uczony wybitny, polonista i sławista, integrujący środowisko językoznawcze całej słowiańskiej Europy, założyciel międzynarodowego czasopisma „Stylistyka”, trzykrotny doktor honoris causa, przyjaciel wielu ludzi nauki w Polsce i za granicą.

Z Opolem związał się w 1963 roku, gdy rozpoczął studia polonistyczne w Wyższej Szkole Pedagogicznej. Po ich ukończeniu przez rok pracował w szkole, ucząc języka polskiego, a od 1969 r. wrócił do WSP, podejmując pracę nauczyciela akademickiego w Zakładzie Języka Polskiego Instytutu Filologii Polskiej.

Stanisław Gajda jest autorem ponad 300 publikacji z zakresu teorii języka, stylistyki, onomastyki, lingwistyki tekstu, socjolingwistyki, historii języka i kultury języka (bibliografię prac Profesora znajdzie czytelnik w „Stylistyce” 2016). Szczególnie doniosłe znaczenie mają publikacje poświęcone stylistyce polskiej i słowiańskiej.

Stylistyka była umiłowaną dyscypliną naukową opolskiego badacza. W pracy *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym* pojęcie *stylu* definiował jako „strukturę humanistyczną tekstu zrelatywizowaną do kompetencji indywidualnej lub społecznej twórcy tekstu” (Gajda 1982: 69). Punktem wyjścia eksplikacji uczynił Gajda ludzkie zachowania, w tym działania językowe. Uczony uznawał *styl* za strukturę tekstową, zbiór istotnych właściwości tekstu (znaczeniowych i formalnych) „zrelatywizowanych do świadomości nadawcy [...] oraz jego przekonań aksjologicznych” (Gajda 1982: 83). Definiując *styl* jako strukturę humanistyczną tekstu, uznał, że punktem wyjścia badań stylistycznych powinna być „zależność stylów od określonych warunków komunikacji językowej” (Gajda 1982: 77).

W kolejnych pracach stale swą koncepcję stylu uczony przypomina i wyjaśnia jej istotę (Gajda 2012a, b, 2013a). Do podstawowych założeń teorii stylu zalicza to, że:

1. Styl łączy z ludzkim działaniem i jego wytworami, w tym z działalnością komunikacyjno-językową i tekstami. Ta działalność z natury ma charakter społeczny, dokonuje się w określonej konstelacji interakcyjnej oraz w pewnym kontekście historyczno-kulturowym. Tego zanurzenia nie da się oddzielić od stylu.
2. Ludzie wchodzący we współdziałanie wnoszą w nie swoje JA, jednak nie tyle w kategoriach osobnych bytów, ile raczej w postaci mniej lub bardziej zintegrowanych wiązek relacji i funkcji. Człowiek w działaniu to zarówno kreacyjny podmiot (wolny od zniewoleń i wolny do), jak i podmiot-przedmiot spełniający wymagania wynikające z przypisanego mu (podejmowanych) ról. Działania nie zawsze mają w pełni świadomy charakter, w życiu ludzkim raczej przeważają zachowania zautomatyzowane, pozostające pod kontrolą społecznych norm. Składnik ludzki zatem – JA w społeczności, a nie JA a społeczność, czy JA lub społeczność – to istotny element koncepcji stylu.
3. Podstawą współdziałania komunikacyjnego ludzi są teksty jako dynamiczne i otwarte całości znakowe (semantyczno-pragmatyczno-wyrażeniowe).
4. Styl przenika tekst, stanowiąc jego „duszę” – najwyższą zasadę organizacyjną oraz integrując jego różne wymiary. Tekst bowiem to nie tylko niepowtarzalne zdarzenie komunikacyjne, lecz także składnik i reprezentant zorganizowanej społecznej praktyki komunikacyj-

nej. Z taką praktyką związane jest ukształtowanie się kulturowo i historycznie uwarunkowanych wzorców tekstowych (tekstemów). Styl (stylowość) to szczególnie kompleksowa własność tekstu, przecinająca „poprzecznie” zbiór takich jego własności prototypowych jak kohezja, koherencja itd. (Gajda 2013a: 26).

Opracowanej na początku swej drogi naukowej koncepcji *stylu* pozostał Profesor wierny. O przedmiocie stylistyki jako dyscypliny naukowej wypowiedział się następująco:

Uproszczając można by za główny przedmiot badań stylistycznych uznać typologię tekstów dyferencjonowanych na podstawie typów czynników komunikacyjnych i typów świadomości językowej. Jej rezultatem byłyby tekstemy i abstrakcyjne style. [...] Stylistykę muszą zainteresować także podjęziki, do których należą poszczególne tekstemy oraz stylotwórcze potencje poszczególnych poziomów językowych (Gajda 1982: 77).

Pod wpływem przeobrażeń w rzeczywistości językowej (komunikacyjnej) oraz pozajęzykowej stale poszerzał się kontekst poznawczy stylistyki. Na początku XXI wieku stylistykę spostrzegał Gajda jako „transdyscyplinę, której zadaniem jest integracja aspektowej wiedzy, wnoszonej przez zmieniający się archipelag dyscyplin badających ludzką komunikację” (Gajda 2003: 378). W centrum integracji dyscyplin, które komunikację czynią przedmiotem badań, widzi pojęcie *styl*, a wśród kluczowych bliskich pojęć m.in. tekst/dyskurs, gatunek (Gajda 2013a: 21). Fundamentu dyscypliny poszukiwał w dominujących obecnie w lingwistyce orientacjach poznawczych oraz tradycjach retorycznych, ujęciach strukturalistycznych i poststrukturalistycznych. Aby w pełni pokazać zmiany w rozumieniu stylu i stylistyki Profesor zaproponował wielki międzynarodowy program „Stylistyka w latach 1970–2020” (rezultaty miały być przedstawione podczas Międzynarodowego Kongresu Sławistów w Paryżu w 2023 r.). Był nie tylko inicjatorem projektu, kierował też częścią zachodniosłowiańską – ogromną siłą woli (już chorując), zdążył opracować do druku część polską, czeską, słowacką i macedońską i napisać wstęp do całości.

Od początku pracy naukowej centrum zainteresowań Stanisława Gajdy stanowił język naukowy i styl tekstów naukowych. Problematykę tę zainicjowała rozprawa doktorska *Rozwój polskiej terminologii górniczej* (1975), jej kontynuację mamy w książce *Wprowadzenie do teorii terminu* (1990).

Próba stworzenia językoznawczej teorii terminu przyczyniła się do szerszego zainteresowania poznaniem naukowym i językiem naukowym. Najdobitniej znalazło to wyraz w monografii habilitacyjnej *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym* (1982) oraz w obszernym opracowaniu *Styl naukowy* (1993). Językowymi wykładnikami stylu naukowego są, zdaniem Gajdy, nie tylko terminy, lecz także słownictwo ogólnonaukowe, tendencja do abstrakcyjności, duże nasycenie tekstu naukowego środkami więzy (spajającymi tekst) oraz środkami organizującymi wypowiedź (metatekst), a także wyrażającymi postawę nadawcy wobec przekazywanych treści (Gajda 1993: 178). Wśród wyróżników gramatycznych zauważa preferowanie złożonych struktur składniowych, co sprzyja intelektualizacji wypowiedzi naukowych. Interesuje badacza także organizacja tekstu naukowego, a także zagadnienie jego spójności. Wnikliwie analizuje kohezję w tekstach naukowych, i, co niezwykle cenne, pokazuje metodę badania i jej przydatność w uwypuklaniu różnic między tekstami naukowymi a artystycznymi i publicystycznymi, a także między tekstami teoretycznonaukowymi, dydaktycznymi i popularnonaukowymi. Spod pióra opolskiego badacza wychodzi także opis typologicznej dyferencjacji tekstów naukowych (Gajda 1982: 175–176).

S. Gajda wyróżnia cztery odmiany stylu naukowego (biorąc pod uwagę typ odbiorcy): teoretycznonaukową (posługują się nią specjaliści), dydaktycznonaukową (w komunikowaniu specjalisty z adeptami określonej specjalności), popularnonaukową (w komunikacji specjalista – niespecjalista) oraz praktycznonaukową (sfera zastosowań nauki). Każda z odmian charakteryzuje się sobie właściwymi wyróżnikami i gatunkami. Uczony podkreśla, że tekst naukowy „stanowi poznawczo-komunikacyjną jedność szeregu komponentów (Gajda 1999: 21), przy czym trzy z nich uznaje za najważniejsze: kognitywny, pragmatyczny oraz formalno-językowy.

W badaniach nad stylem naukowym Stanisław Gajda jest wierny swojej koncepcji stylu, akcentując jego podmiotowy charakter i związek z tekstem. Sporo uwagi poświęca także kulturze języka naukowego, polityce językowej w nauce oraz zmianom w nauce obserwowanym na przełomie XX i XXI wieku (Gajda 2013: 61–67). Jak ważne, znaczące i inspirujące są badania Gajdy nad stylem (językiem) naukowym, jego cechami i wyróżnikami oraz zróżnicowaniem gatunkowym może przekonać czytelnika obszerne opracowanie Anny Starzec i Jerzego Biniewicza (1995: 397–430).

Swą edukację stylistyczną doskonalił uczony najpierw w Pradze, co wyraźnie odcisnęło się na sposobie pojmowania stylu i pierwszym opisie stylu naukowego (Gajda 1982), następnie w Krakowie (Gajda 2002: 48–59). Duże znaczenie w biografii naukowej opolskiego badacza było zapoznanie się z dorobkiem Margarity Kożyny i innych przedstawicieli permskiej szkoły stylistycznej. To właśnie rosyjska koncepcja stylów funkcjonalnych wywarła silny wpływ na poglądy Gajdy i jego uczniów. Badania nad odmianami funkcjonalnymi polszczyzny zainicjowane przez S. Gajdę zostały podsumowane w *Przewodniku po stylistyce polskiej* (red. Gajda, 1995). Ich pogłębienie i poszerzenie znalazło wyraz w pracy będącej rezultatem badaczy trzech ośrodków (Opole, Katowice, Wrocław) *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, 2013. Trzeba podkreślić, że ta synteza dorobku badań nad stylami współczesnej polszczyzny, obejmująca okres od początku lat 90. XX wieku do 2012 roku, powstała z inicjatywy Profesora Gajdy.

Obok osiągnięć czysto badawczych na specjalne wyróżnienie zasługuje nieprzeciętny talent naukowo-organizacyjny Profesora. Od 1987 r. organizuje co roku międzynarodowe konferencje stylistyczne i wydaje tomy pokonferencyjne. Jest twórcą opolskiej szkoły stylistycznej, która stała się centrum badań stylistycznych nie tylko w kraju, ale także w Europie. W 1992 r. założył międzynarodowe czasopismo „Stylistyka” – przez ponad 20 lat był jego redaktorem naczelnym. Z Jego inicjatywy powstała w 1990 r. Komisja Stylistyczna przy Komitecie Językoznawstwa PAN, a w 2013 r. Międzynarodowa Komisja Stylistyczna przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów (jest jej założycielem i nadzwyczaj aktywnym członkiem). Kierował wieloma prestiżowymi projektami badawczymi, m.in.: *Współczesne przemiany języków słowiańskich* (2001–2003), *Polskie dziedzictwo kulturowe w nowej Europie* (2003–2006), *Język a tożsamość w perspektywie slawistycznej* (2004–2007). Był organizatorem V Kongresu Polonistyki Zagranicznej (lipiec 2012 r.), w którym uczestniczyło ponad 250 osób z całego świata oraz redaktorem 2-tomowego zbioru opracowań pokongresowych (2015 r.).

Światową pozycję w slawistyce przyniosły Gajdzie dokonania zawarte w dwóch seriach wydawniczych: czternastotomowe *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (t. 1–14, 1996–2006) oraz czterotomowa *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* (2003–2009). Są to dzieła wręcz pomnikowe, trafiły do bibliotek slawistycznych na całym świecie. Obie są rezultatem wielkich międzynarodowych programów badaw-

czych, które zrodziły się z inicjatywy prof. Gajdy. Był nie tylko ich wykonawcą, lecz także współautorem oraz naukowym redaktorem całości.

Doświadczenia badawcze i naukowo-organizacyjne, a także cechy osobowości Profesora – pracowitość, obowiązkowość, rzetelność, a przede wszystkim zachowanie postawy społecznikowskiej oraz poczucie służby wobec nauki i środowiska – zadecydowały, że powierzano mu wiele funkcji. Dwukrotnie był wybierany do Komitetu Badań Naukowych (1997–2004) oraz trzykrotnie do Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów Naukowych (1999–2012) – przewodniczył Sekcji I Nauk Humanistycznych i Społecznych. Od 2000 r. był członkiem Prezydium Międzynarodowego Komitetu Słowistów, pełnił w nim funkcję kuratora 35 komisji afiliowanych przy MKS. Przez dwie kadencje (1999–2007) przewodniczył Komitetowi Językoznawstwa PAN, aktywnie też brał udział w pracach Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN. Był członkiem Zespołu Interdyscyplinarnego ds. Działalności Wspomagającej Badania w zakresie Wydawnictw Naukowych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Zespołu Ekspertów Nauk Humanistycznych, Społecznych i o Sztuce NCN.

Profesor Gajda był członkiem komitetów redakcyjnych wielu polskich i zagranicznych czasopism, m.in.: „Slavii” (Praga), „SlavTermu” (Moskwa), „Stilu” (Belgrad), „Studies in Polish Linguistics” (Kraków), „Studiów Pragmalingwistycznych” (Warszawa). Wchodził w skład rad naukowych: IBL PAN (od 1998 r.) oraz IJP PAN (od 1993 r.).

W uznaniu działalności naukowej przyznano Mu wyróżnienia zagraniczne: honorowe członkostwo w Czeskim Towarzystwie Językoznawczym (2002 r.) oraz tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu św. Cyryla i św. Metodego w Skopju w Macedonii (2005). Jest także doktorem honoris causa Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Naukowej w Krakowie (2010) oraz Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie.

Należy podkreślić, że Profesor Gajda zawsze umiejętnie łączył pracę naukową, organizacyjną i dydaktyczną. Od wielu lat systematycznie prowadził niezwykle inspirujące seminaria dla nauczycieli akademickich. O randze tych naukowych spotkań i ich znaczeniu dla rozwoju kadry naukowej świadczy uczestniczenie w nich wielu osób z różnych ośrodków uniwersyteckich. Wypromował 9 doktorów, był recenzentem w 28 przewodach doktorskich i habilitacyjnych, autorem wielu opinii w postępowaniach o nadanie tytułu profesora. Wszystkim swoim uczniom i współpracownikom

stawiał niezwykle wysokie wymagania, ale najwyższe wymagania stawiał samemu sobie.

Wyjątkowe zdolności naukowo-organizacyjne i najwyższe kompetencje merytoryczne przyniosły S. Gajdzie zasłużony szacunek europejskiego i polskiego środowiska naukowego, sprawiły, że w 2010 r. został przyjęty do grona członków korespondentów Polskiej Akademii Nauk, a w 2016 r. został członkiem rzeczywistym PAN.

Profesor Stanisław Gajda to Człowiek, dla którego praca naukowa była treścią życia, który świętości nauki: prawdę, rzetelność, obiektywizm sam cenił i innych tego nauczył. Zakładając i rozwijając opolską szkołę stylistyczną, wyznaczył swoim uczniom drogę, wprowadził na szerokie wody środowisk polskich i europejskich, pozostawił bogaty dorobek i cenne dziedzictwo, kontakty i przyjaźnie. Wpoił poczucie lojalności wobec własnego ośrodka i dumy z niego. Zostawił po sobie wdzięczną pamięć uczniów, kolegów, przyjaciół. Dane mi było przez wiele lat współpracować z tym wielkim erudytą i znakomitym uczonym.

Bibliografia

- BINIEWICZ J., STARZEC A., 1995, Styl naukowy, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 397–430.
- GAJDA S., 1975, *Rozwój polskiej terminologii górniczej*, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- GAJDA S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa – Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- GAJDA S., 1990, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- GAJDA S., 1993, Styl naukowy, w: J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t.2: *Współczesny język polski*, Wrocław: „Wiedza o kulturze”.
- GAJDA S., 1999, Język nauk humanistycznych, w: W. Pisarek (red.), *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie polszczyzny na przełomie tysiącleci*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- GAJDA S., 2002, Opolska stylistyka, *Analecta*, z. 1–2, s. 43–57.
- GAJDA S., 2003, Współczesna stylistyka polska, *Stylistyka XII*, s. 371–385.
- GAJDA S., 2012a, Styl narodowy jako kategoria stylistyczna, *Stylistyka XXI*, s. 7–18.
- GAJDA S., 2012b, Stylistyka integrująca, *Poradnik Językowy*, z. 6, s. 56–66.

- GAJDA S., 2013a, Teoria stylu i stylistyka, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, Kraków: „Universitas”.
- GAJDA S., 2013b, Styl naukowy, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, Kraków: „Universitas”.
- GAJDA S. (red.), 1995, *Przewodnik po stylistyce polskiej*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- Stylistyka XXV*, 2016, *Gajda i stylistyka* [tu bibliografia prac Stanisława Gajdy].